

ӘОЖ 910, 796.5

ГТАХР 71.37.75

DOI 10.37238/2960-1371.2960-138X.2025.97(1).31

Таскалиева Гаухар Болатовна

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

**«АЛТЫН-ЕМЕЛ» ҰЛТТЫҚ САЯБАҒЫНЫҢ ТУРИСТІК РЕСУРСТЫҚ
МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ**

Аңдатпа. Бүгінгі таңда жаһандық туризм және қонақжайлылық индустриясы маңызды рөл атқарады. «Алтын-Емел» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы Қазақстандағы қазіргі заманғы биоалуантүрліліктің ең ірі қорығы және нағыз ашық аспан астындағы геологиялық-палеонтологиялық мұражай болып табылады. Ұзақ және күрделі геологиялық тарихы бар Алтын-Емелдің қазіргі ландшафтының бірегейлігі, флора мен фаунаның байлығы туристердің қызығушылығын тудырып отыр. Туристердің қызығушылығын қанағаттандыру барысында, туристік сапарлардың жыл сайынғы өсуіне қарамастан, ұлттық саябақтағы экологиялық туризм демалыс үшін базалық жағдайлардың және қажетті инфрақұрылымның болмауына байланысты бірқатар мәселелер туындайды.

Кілт сөздер: ұлттық саябағы; туристік мүмкіндіктер; туристік нысандар; «Алтын-Емел»; туристік маршруттар; биоалуантүрлілік.

Kipicne

2017 жылы «Алтын-Емел» ұлттық саябағы аймақтың «жасыл», әлеуметтік бағдарланған экономикасының үлгісі ретінде ЮНЕСКО биосфералық резерватының халықаралық мәртебесіне ие болды. «Алтын-Емел» саябағының аумағы 307 653 гектарды құрайды. Қазіргі уақытта оның аумағында туристерге қызмет көрсететін 3 туристік маршрут бар. 2019 жылдың соңында бұл бағыттар бойынша 18,9 мың турист келген. Ұлттық парктің арнайы шотына туристерге қызмет көрсетуден 27,6 млн теңге қаржы түскен.

«Алтын-Емел» ұлттық саябағының Қазақстандағы басқа ұлттық саябақтардан ерекшеленетін бірнеше ерекшеліктері бар. Саябақта туризм, ең алдымен, белгіленген туристік маршруттар бойынша гидтердің сүйемелдеуімен туристер топтары үшін экологиялық экскурсиялар дамып келеді. Осылайша, ұлттық саябақта туризм жаппай рекреациялық демалыс түрі емес, ең алдымен танымдық және экологиялық тәрбиелік сипатта көрініс тапты. Саябақта экологиялық туризмнің дамуы тазалық пен тәртіп сақталуына, қауіпсіздік пен жайлылықтың орнауына себеп. Саябақта үнемі туристердің болуы бөгде күдікті адамдардың мекеніне айналмауын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, саябақта жайлы қонақүйлер түріндегі дамыған туристік инфрақұрылым, жабдықталған туристік маршруттар, әртүрлі санаттағы туристерді қабылдауға және олардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін сапалы жолдар бар.

Алтын-Емел ұлттық саябағының - республикадағы Іле алқабында орналасқан жалғыз шөлді саябақ. Ол ашық кеңістікте барлық ландшафттарды (тауларды, жазықтарды, жайылымдарды, тоғайлы ормандарды, құмдарды) көруге ғана емес, сонымен қатар шөлді де көруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар Алтын-Емел ұлттық саябағының тұрақты тұрғындары- құлан және қарақұйрықтарды жеткілікті жақын қашықтықтан тамашалауға мүмкіндік береді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ұлттық саябақта 3 туристік бағыт бар:

№1 автокөлік және жаяу жүру бағыты: Басшы ауылы - «Ошақтас» тас стеласы - Тұранға тоғайы - Ш.Уәлиханов бұлағы - «Әнші төбелер» мемлекеттік табиғат ескерткіші.

№2 автокөлік және жаяу жүру маршруты: Басшы ауылы - жартастағы суреттер «Таңбалы тас» - «Бесшатыр» сақ қорғандары.

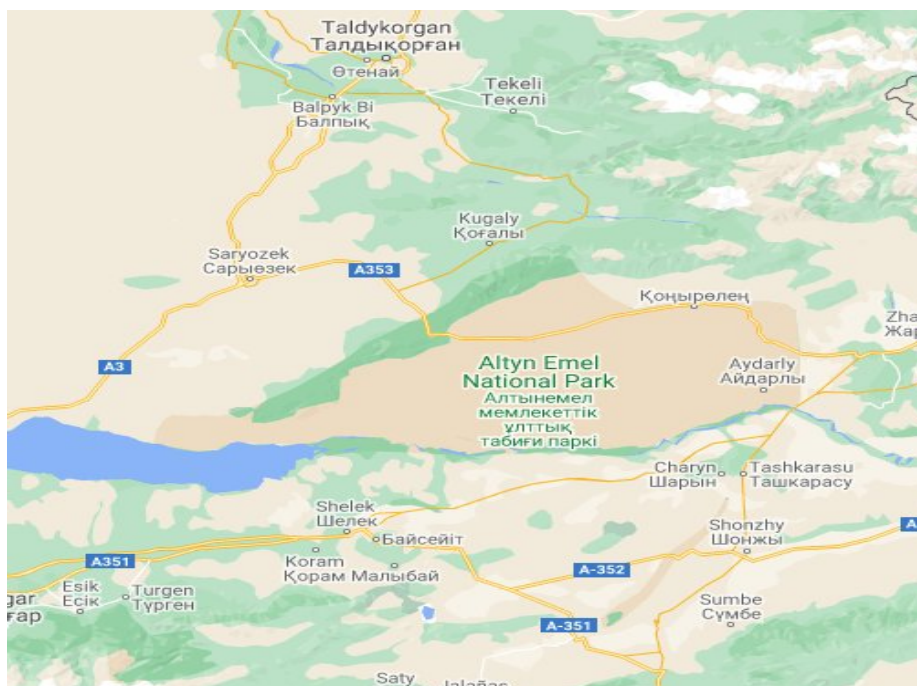
№3 автокөлік және жаяу жүру бағыты: Басшы ауылы - Қосбастау кордоны (700 жылдық тал) - Қатутау және Ақтау таулары.

Туристік маршруттар үлкен форматтағы билбордтармен және маңдайшалармен, бақылау алаңдарымен, автотұрақтармен және демалыс орындарымен, дәретханалар, беседкалар, қоқыс жәшіктерімен жабдықталған. Туристерді қабылдау үшін 50 төсектік 6 жақсы жабдықталған қонақ үй, ыстық тамақпен қамтамасыз ететін мейрамханалар мен асханалар, 4 жатын орын ұсынатын кемпинг орналасқан. Шыған кордонында киіз үйлердің этнографиялық ауылы, ұлттық тағамдар мен сусындар ұсынылатын мейрамхана, бассейні бар сақ моншасы бар. Бесшатыр сақ қорғандарын қалпына келтіру жұмыстары жүргізілуде. Ол аяқталғаннан кейін туристер қорғандарды бұрынғы қалпында көріп қана қоймай, олардың біріне түсіп, табиғат аясындағы ежелгі сақ бейітін тамашалай алады [1].

«Алтын-Емел» - Қазақстан Республикасының Алматы облысындағы Іле өзені аңғарындағы мемлекеттік ұлттық табиғи саябақ. Саябақ 1996 жылы 10 сәуірде ашылды. Саябақ құрудың мақсаты - бірегей табиғи кешен, археологиялық және тарихи-мәдени ескерткіштерді, өсімдіктер мен жануарлардың сирек кездесетін және жойылып бара жатқан түрлерін сақтау, экологиялық туризмді дамыту. Саябақтың жалпы қорғалатын аумағы (буферлік аймақты қосқанда) 520,2 мың гектарды құрайды (Сурет-1). «Алтын-Емел» ұлттық саябағы 1996 жылы ұйымдастырылған. Ауданның ландшафты алуан түрлі, оған шөл, шөлейт, биік таулы және Іле өзені жатады. Бұл жерлерге Шыңғыс хан күн батқанда тауды көргенде: «Алтын ер-тоқым!» деп айқайлаған деген аңыз бар. Содан бері бұл аймақ «Алтын-Емел» деп аталады.

Ұлы Жібек жолының бір бағыты заманауи саябақ аумағы арқылы өткен. 2017 жылы «Алтын-Емел» ұлттық саябағы ЮНЕСКО биосфералық резерватының халықаралық мәртебесін алды. «Kazakh Tourism» агенттігінің мәліметі бойынша ұлттық парк туристерді қызықтыратын 15 бағыттың қатарына енді. Саябақтың аумағына таулы, құмды-шөлді, қиыршық-сазды-шөлді ландшафттық кешендер кіреді. Саябақтың флорасы өсімдіктердің 1800-ге жуық түрін қамтиды, оның ішінде 21 түрі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген, 60-қа жуық түрі Жоңғар

Алатауы мен Іле-Балқаш ойпатының эндемикалық және сирек кездесетін түрлері болып табылады.

Сурет 1-«Алтын-Емел» ұлттық саябағының картасы

Саябақта мекендейтін жануарлардың 56 түрі Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген, оның ішінде жәндіктердің 25 түрі, балықтардың 3 түрі, қосмекенділердің 3 түрі, бауырымен жорғалаушылардың 2 түрі, құстардың 12 түрі, сүтқоректілердің 10 түрі, соның ішінде арқар, құлан, қаракұйрық. Саябақтың климаты күрт континенттік.

Кесте 1-«Алтын-Емел» ұлттық саябағындағы ерекше табиғат нысандарының тізбегі

Атауы	Статусы	Қысқаша сипаттамасы
Әнші төбе	Республикалық мәнге ие табиғи ескерткіш (№746 19.07.05 жылғы ҚР Үкіметінің жарлығы)	Кіші және Үлкен Қалқан тау массивінің аралығында орналасқан 240 гектар аумақты алып жатқан құм массиві
Ақтау таулары	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Саябақтың оңтүстік-шығысында орналасқан бор массиві, вулкандық белсенділіктің нәтижесінде 400 млн жыл бұрын пайда болған. Шығыстан бастысқа дейін - 30 км, солтүстіктен оңтүстікке дейін - 2 км

		аумақты алып жатыр
Катутау таулары	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Саябақтың солтүстік-шығысында орналасқан бор массиві, вулкандық белсенділіктің нәтижесінде 400 млн жыл бұрын пайда болған. Шығыстан бастысқа дейін - 40 км, солтүстіктен оңтүстікке дейін - 25-30 км аумаққа созылып жатыр
Құмқала құмдары	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Іле өзені бойындағы 10 км қашықтыққа созылып жатырған бұдырлы құмдар
Үңгіртас үңгірі	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Шолақ тауында орналасқан табиғи жолмен түзілген тереңдігі- 10 км, ені-5 м, биіктігі - 2,5м болатын үңгір
Қарлы сарқырамасы	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Шолақ тауында орналасқан су ағынының құлау биіктігі 12 метрді құрайтын сарқырама
Шоқан Уәлиханов көзі	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Кіші және Үлкен Қалқан тау массивінің аралығында орналасқан су көзі. 1856 жылы бұл жерде белгілі қазақ ғалымы және саяхатшысы Ш.Уәлиханов болған
Тұранға тоғайы	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Шөлде орналасқан күміс теректерден тұратын орман массиві
700 жастағы карағаш	Жергілікті мәнге ие табиғат ескерткіші	Қосбастау шатқалындағы диаметрі- 15 м, биіктігі-20 м болатын алып ағаш

Кесте 2-«Алтын-Емел» ұлттық саябағындағы ерекше тарихи- мәдени нысандарының тізбегі

Атауы	Қысқаша сипаттамасы
Бесшатыр қорғандары	Сақ дәуіріндегі б.д.д. IV-VI ғасырлардағы патша қорымдары. Некрополь Қапшағай су қоймасының жағасында орналасқан 18 қорғаннан тұрады
Таңбалы тас петроглифтері	Қола дәуіріндегі Шолақ тауында табылған, тасқа қашап салынған жануарлардың, адамдардың, аң аулау көріністерінің суреттері.
Ошақтас тас стеллалары	Мыңбұлақ кордонының жанында орналасқан XII ғасырда Шыңғыс хан әскерлерінің тамақ дайындау орны

Саябақтың ең танымал көрікті жері - ұзындығы 1,5 км, биіктігі 120 м-ге дейін жететін Әнші құмдар.

Әнші құмдар (Сурет-2) Алматыдан солтүстік-шығысқа қарай ұзындығы 3 км, биіктігі 150 м-ге дейін жететін ашық түсті құмды тау. Әнші құмдар- табиғи

кұбылыс, құрғақ ауа райында құмдардың орган әуеніне ұқсас дыбыс шығаруымен әйгілі.

Сурет 2-Әнші құмдар

Әнші құмдардың айналаның әдемі көрінісі ашылады. Оңтүстігінде Іле өзенінің жіңішке жолағын, Сөгеті мен Бөгіті күрең тауларын көруге болады, одан арғы Кетмен жоталары аппақ шыңдармен көзге түседі. Батыстан көкжиек Үлкен Қалқанның тік жағымен, шығысынан Кішімен жабылады. Ал солтүстікте оның артында Жоңғар Алатауының сілемдерінің күлгін-көк жотасы, Шулақ, Матай және Алтын-Емел таулары көрінеді. Олардың етегінде жаңбыр ағындарының құрғақ арналарының жұқа жолақтарымен кесілген тау аңғары бар. Шағылдың оңтүстік-батыс беткейі тегіс, ал солтүстік-шығысқа қарама-қарсы беткейлері жұмсақ бірнеше жоталар бар. Әнші құмдар- танымал туристік орын.

Құм Іле өзенінің таяз жерлерінен құмның үрлеуінен пайда болған. Іле өзені алқабының осы бөлігінде (Қалқан мен Бөгіті мен Сығаты тауларының арасында) қатты жел соғып, өзен жағасынан құмды шаң бұлттарын көтереді. Үлкен және Кіші Қалқандарда бір-біріне сәл бұрышта тұрған жел кедергіге тап болып, әлсірегеннен кейін құм қалдырады. Сонымен, мындаған жылдар бойы үлкен құмды тау өсті. Құмның құбылуына және қатты желге қарамастан, төбе жазықта жүрмейді, бірақ бірнеше мыңжылдықтар бойы орнында қалады [2].

Әнші құмдар көне заманнан бері көптеген халықтық ырымдарды тудырды. Бүгінгі күнге дейін сақталған аңыздарда құмдардың әні шөл рухтарының белсенділігімен, фантастикалық жануарлармен, жерленген қалалардың қонырауларының дыбысымен, жер астындағы құдіретті өзендермен және басқа да ерекше себептермен түсіндірілді.

Аңыздардың бірінде: «Ертеде шайтан дүниені аралаған. Ол адамдарды аңдып, жоспар құрыпты. Барлық жерді басқарып және ештеңені көзінен таса қылмапты. Бірде Алла Тағала оған ашуланып, оны найзағайдай жылдамдықпен бір жерден екінші жерге көшу мүмкіндігінен айырыпты. Содан кейін шайтан үйіне жаяу баруға мәжбүр болады - ал үйі таудың басында болыпты. Шайтан көпке дейін дала кезіп, Іле өзенінің жағасындағы бұралаң соқпақтармен жүріп, ақыры шаршап, ұйықтап қалады. Оның жолы қиын, жолдың ауырлығы соншалық, шайтан қатты ұйқыға кетеді. Ол әлі күнге дейін ұйықтап жалғыз төбеге айналған, оны ештеңе де, - күйдірген күн де, жауған жаңбыр да, түскен найзағай да, ескен жел де, ешкім де оята алмапты. Тек кейде мәңгі ұйықтап жатқан шайтанды біреу мазаласа, кеудесінен жалғыз ыңырсыған дауыс шығады», делінген.

Тағы бір аңыз бойынша, Шыңғыс хан мен оның жауынгер жолдастары құм астына көмілген, «жан азабынан әбден қажыған ханның жан дүниесі ұрпағына ерліктерін айтып жырлайды» сол кезде құмнан дауыстар шығады екен.

Ақтау таулары (Сурет-3) пейзаждары жағынан ұлттық саябақтың ең көркем және ерекше жері болып табылады. Бұл бір кездері Іле алабын толтырған көне теңіздің түбі .

Сурет 3-Ақтау таулары

Кайнозой кезеңіндегі бұл ерекше бор таулары гипсті сазға бай. Мұнда мыңдаған жылдар бойы су мен жел керемет шатқалдарды тесіп өтті.

Зерттеу нәтижелері

Алтын-Емел қорығының бұл жерінде ашылған көрініске туристер бірден тәнті болады. Өсімдіктер жоқ, бұл тауларды айдың бетіне ұқсатады. Тік беткейлер көптеп кездеседі. Ақтау таулары әлемге әйгілі палеонтологиялық нысан болып саналады. Мысалы, мұнда көл шөгінділерінен ежелгі мүйіztұмсықтардың, қолтырауындардың, тасбақалардың қалдықтары табылды. Сонымен қатар, барлық сүйектер тамаша жағдайда сақталған, бұл ғалымдарға сүйектердің жасын анықтауға мүмкіндік берді. Қалдықтардың жасы шамамен 30 миллион жыл. Теңіз жоғалып бара жатқанда, табиғат мұнда түрлі-түсті жартастар қабаттарынан тұратын мөлдір қабырғалардан ең әдемі шатқалдар мен каньондарды жасады: төменгі жағында жасыл және қызылдан жоғарыда түрлі-түсті және аққа дейін. Шөгінділердің биіктігі 1000 м-ге жетеді, негізгі каньондар жоғарыдан төменге 5 км-ден астам созылған үш негізгі шұңқырға шоғырланған. Жалпы ауданы

шамамен 50 шаршы шақырымды құрайды. Ақтау таулары қайнозой дәуірінің шөгінділері бар ең ірі палеонтологиялық орындардың бірі болып табылады, оның төртеуі эоценнен қазіргі уақытқа дейін (шамамен 50 млн. жыл) әртүрлі жастағы сүйек шөгінділері және біреуі өсімдік іздері бар. Қазба жұмыстары нәтижесінде әртүрлі геологиялық дәуірлерде (соңғы эоцен, жоғарғы олигоцен, ерте миоцен, антропоген) өмір сүрген ежелгі жануарлардың көптеген қалдықтары табылды, мысалы, батпақты мүйізтұмсық - бронхотерий, қолтырауын, моллюскалар, тасбақа, алып мүйізтұмсық, мастодон, бұғы. 1995-97 жылдардағы қазақстандық-американдық бірлескен экспедициялық жұмыс барысында толық сақталған Бронхотериум қаңқасы мен үш бас сүйегі табылды. Қазақстаннан табылған алғашқы ең толық материалдар болып табылады. Сақталған дің қалдықтары мен жапырақ ізіне қарағанда, мұндағы негізгі өсімдік жамылғысы қазіргі тұранғаның, еменнің, тоғайдың ата-бабалары теректен тұратын ксерофильді ормандар болды [3].

Тамғалы-Тас (қаз. Таңбалы-Тас, «белгілері, жазбасы бар тастар»)- Алматы қаласынан солтүстікке қарай 120 км жерде, көптеген петроглифтер, жұмбақ құдайлардың бейнелері және кейінгі будда жазулары бар Іле өзенінің маңындағы жартастар (Сурет-4).Таңбалы Анырақайдың аласа тауларында 170 шақырым жерде Алматының солтүстік-батысында орналасқан. 1957 жылы археологиялық А.Г. Максимованың экспедициясы бұл трактаттың жартастарға қашалған көне суреттер шоғырының үлкен көлемін ашты. Қосымша зерттеулер бұл белгілердің тек петроглифтердің шоғыры ғана емес, сонымен қатар үлкен киелі орын, ашық аспан астындағы ғибадатхана екенін анықтады. Бұл ежелгі храмда әр нәрсенің өз мәні мен мағынасы бар: білім, өнер, қасиетті өсімдіктер, бұлақтар, жартастар және жасанды құрбандық үстелдері, қорымдар мен петроглифтер.

Сурет 4-Таңбалы -Тас мекеніндегі будда бейнесі

Киелі таңбалардың киелілігі мен орны ерекше, тек Қазақстан бойынша емес, бүкіл Орталық Азия бойынша көне мәдениет пен тарих ескерткіштерінің қатарында кіреді. 2003 жылы Таңбалы тас мемлекет қамқорлығына алынды. Мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи мұражай-қорығы құрылды. 2004 жылдан бастап Таңбалы ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра тізіміне қосылды. Қола дәуірінде Таңбалы тас негізгі тайпа аралық қасиетті орын болған үлкен аймақ. Мұнда Наурыз мейрамы сияқты мерекелер мен салт-жоралғылар, әртүрлі әскери жиындар өткізілген. Петроглифтердің ішінде мыңға жуық жартас кескіндері

ерекшеленеді, олардың ішінде ең танымалы Будда Шакьямунидің, Шексіз Жарық Буддасының Амиитабханың және Авалокитешвараның шексіз симпатиясының бодхисаттвасының бейнелері. Буддалық сызбалар мен жазулардан басқа, VIII-IX ғасырларға жататын көне түркі руникалық жазулары бар тастар бар.

X-ғасырда Жетісуға жорық кезінде буддадары Іле өзенінің жағасына тоқтаған кезде жер сілкінісі болып, үлкен тас жер бетіне құлаған. Осы белгіні буддалар Үндістанға кері оралу қажеттілігін көрсететін белгі деп түсінген. Жартастың сынығына олар Будданың үш бейнесін ойып салған. Жақын жартастардан басқа да суреттерді табуға болады.

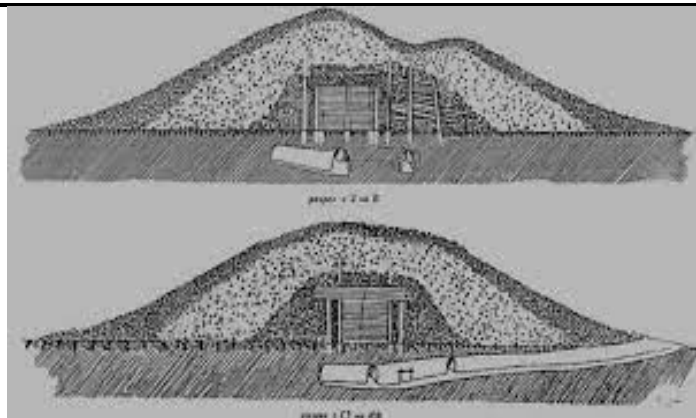
Басқа нұсқа бойынша, жазуларды қалмақтар («айқын әдеби жазу») жасаған, оны 1648 жылы Зая Пандита Огторгуйн жасаған және үш ғасырдан астам уақыт бойы көшпелі моңғолдар Будда бейнесін қашап келген.

Таңбалы-Тастағы тастарды зерттеу XIX-ғасырдың аяғында басталып, 1875 жылы Шоқан Уәлиханов сол өлкенің сызбасын сызып, 1897-1898 жылдары моңғол ғалымы Алексей Позднеев Орыс географиялық қоғамының «Известия» газетінде тастарды зерттеуге толық сипаттама берді.

Ерте темір дәуірінің ең ірі ескерткіші Шолақ тауының етегінде орналасқан және 30-дан астам үлкен, орта және кіші қорғандардан тұратын- Бесшатыр патша бейіттері. Ең үлкен қорғанның диаметрі 104 метр, биіктігі 18 метр. Үлкен қорғандарға ақсүйек көсемдер, патшалар мен билеушілер жерленген, атақты жауынгерлерге, ру басылары мен тектілерге арнап орта қорғандар тұрғызылған, ал қарапайым жауынгерлер шағын қорғандарға жерленген. Бейіттерге қылыш, қанжар, қалқан, жебе, ыдыс-аяқ қойылған. Үлкен қорғандарда Іле Алатауының тауларынан әкелінген Тянь-Шань шыршасынан ағаш үй түрінде бейіттер тұрғызылған. Жер асты өткелдерінің тұтас желісі - туннельдер болды, үйінділердің өзі спираль түріндегі жерлеу қоршауларымен және менхирлермен - кескіндер жиі қолданылатын тік тас блоктармен қоршалған [4].

Бесшатыр патша қорғаны (Сурет-5) Кербұлақ өңірінің әкімшілік шекарасында орналасқан «Алтын-Емел» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағының басты көрікті жері болып табылады.

Бесшатыр қорымы б.з.б 1 мыңжылдықта Қазақстан аумағында өмір сүрген ежелгі сақтардың киелі орны болып саналады. Мұнда 2 шаршы км аумақта диаметрі 8 метрден 70 метрге дейін, биіктігі 2 метрден 20 метрге дейінгі 18 патша қорымы бар. Патша бейіттерінің батысында солтүстіктен оңтүстікке қарай 45 тас қоршаулар тізбегі созылып жатыр, онда жануарлардың суреттері қашалған. Ғалымдар бұл қорымның ғұрыптық орны деп болжайды. Қорғандардың астында Тянь-Шань шыршасынан жасалған күрделі дизайнға бейіттер бар.

Сурет 5-Бесшатыр қорғаны

«Бесшатыр» топонимі «бес шатыр» деп аударылады. Атауы осы аймақтағы ең үлкен қорғандардың санына байланысты берілген. Кейбіреулерін өткен ғасырдың ортасында археологтар қазған.

Біздің ата-бабаларымыздың жерлеу үшін дәл осы жерді таңдағаны кездейсоқ емес: шығыстан ағып жатқан өзен сазды даланың сағымындай көрініп, батыста жоғалады. Бесшатыр маңында сақ қорымдары Қызылауыз, Алтын-Емел, Қарашоқы бар. Кейінгі қорымдар оңтүстік-шығысқа қарай 3 км жерде орналасқан: 40 қорғаннан тұратын Бесшатыр II үйсіндердің қорымдары, одан сәл әрі қарай 118 қорымнан тұратын Қалқан I қорымдары және Алтын-Емел асуы -36 қорғанның аттас қорымдары [5].

Тағы бір тарихи ескерткіш- Қалқан тауларының ашық таулы жазығында орналасқан «Ошақтас» тас стелалары (Сурет-6). Стелалар жерге тігінен орнатылған биіктігі 2 метрдей бірнеше тас блоктарға ұқсайды. Аңыз бойынша, 1219 жылы Орта Азияны жаулап алу жорығы кезінде ұлы моңғол жаулаушысы Шыңғыс хан әскерімен демалу үшін осында қоныстанған. Әскерді тамақтандыру үшін тас блоктарға алып қазан орнатылып, тамақ әзірленді. Басқа нұсқа бойынша, «Ошақтас» - жау жақындап қалған жағдайда от жағылып, түтін шығарылатын сигнал мұнарасы.

Сурет 6- Ошақтас стеллалары

Алматы облысындағы Сарыөзек пен Қорғас қалаларының ортасында ерекше көрікті жер - Қатутау таулары бар. Олар әртүрлі пішіндерімен және әдемі көріністерімен туристерді таң қалдырады.

Олар Ақтау тауларына жақын орналасқан. Алыстан көк әктас құмтастар қызыл сазбен әдемі көрінеді. Таулар өте маңғаз және керемет көрінеді. «Қатутау» сөзінің дәл аудармасы «Қатты таулар» болуы ғажап емес.

Тарихшылар бір кездері екі жанартау болған деп есептейді. Бұл көзқарасты дәлелдеу үшін олар таулардың негізі лава және басқа жанартау жыныстары екендігіне жүгінеді. Зерттеушілер тіпті магмаға толы жарықшақтарды да тапқан. Ол тектоникалық плиталардың қозғалысы кезінде жер сілкінісі нәтижесінде пайда болды. Таулардың солтүстік бөлігінде ежелгі Тетис мұхитына жататын жыныстар кездеседі. Бүгінде олар әдеттен тыс фигураларды қалыптастырды.

Қатутау таулары Алматы облысының Кербұлақ ауданында орналасқан. Олар «Алтын-Емел» табиғи саябағының құрамына кіреді. Қазақ тілінен аударғанда Қатутау «қатты таулар» дегенді білдіреді. Олар аласа таулар, биіктігі бар болғаны 1720 метрге жетеді. Бұл таңқаларлық пішіндегі ерекше құрылымдар белсенді жанартаулық белсенділіктің нәтижесінде ежелгі уақытта пайда болды. Мамандардың айтуынша, бір кездері Қатутаудың шығыс және батыс бөлігінде екі палеовулкан бар. Тауларды құрайтын жыныстарға: лава, туфты жыныстар, риолиттер, андезиттер, дациттер, диабаздар және базальттар жатады. Мыңжылдық жел мен су эрозиясы оларды ерекше фигураларға айналдырды (Сурет-7).

Сурет 7-Қатутау таулары

Сонымен қатар, ежелгі Тетис мұхиты бір кездері осы жерде орналасқанын білу маңызды. Кейін пейзаждар қалды, оның суымен шайылып, ерекше пішінге ие болды. Кейбіреулер жыртқыш аңдарға ұқсайды, басқалары алыптарға арналған үлкен төсектерге ұқсайды, басқалары адамдарға ұқсайды. Мыңдаған жылдар бойы табиғат жартастарды ойып келген. Нәтиже керемет көріністер пайда болған. Мұнда әдемі табиғи көріністері үшін ғана барудың керегі жоқ. Мұндағы климат катал, бұл жерлер кейде жансыз болып көрінеді.

Маусымдық. Аймақтың климаты өте континенттік, қысы өте суық және құрғақ, жазы өте ыстық, бірақ жыл бойы көрікті жерлерге баруға болады. Негізінен сәуірден мамырға дейін жаңбыр жауады. Егер көктемнің аяғында немесе жаздың басында барсаңыз, міндетті түрде кенеге қарсы дәрі алып жүргеніңіз жөн [6].

Ұлттық табиғи саябақ өсімдіктер әлеміне бай. Ғалымдар шамамен 1,5 мың түрлі өсімдіктерді санады. Қызыл кітапқа енген сирек түрлері де бар: Мұсылман шайыры, Альберта қызғалдақтары, Астрагал Копальский, Кахрис Гердер және басқа да сирек өсімдіктер туристер арасында ерекше танымал. Айта кету керек, жергілікті флораның көпшілігі емдік қасиетке ие. Өсімдіктердің көптеген түрлері жануарларға азық, ал жемістер мен тұқымдар құстар мен кеміргіштердің негізгі қорегі болып табылады. Шығыс қауырсынды шөбі, бұталы қына және т.б. ерекше құнды. Саябақта таңғажайып нәзік хош иісі бар дәрілік өсімдіктер, майлы өсімдіктер мен эфир майларының түрлері де кездеседі [7].

Аудан жәндіктерге де толы -5 мыңға жуық түрі бар. Ғалымдар Қызыл кітапқа 25 түрін енгізген. Олардың ішінде сирек кездесетін фалангалы өрмекші, мантис, инелік және басқа да жәндіктер бар.

Саябақта омыртқалы жануарлар да кездеседі. Қапшағай су қоймасында балықтың 20-ға жуық түрі бар. Олардың үшеуі эндемикалық. Сонымен қатар, бауырымен жорғалаушылар, оның ішінде сирек кездесетін Алай гологлазы, жыландар, дала ағамасы, ерекше жебе-жылан және басқалары бар.

Аумақта құстардың 260 түрі қоныс аударып, ұя салады, оның 34 түрін ғалымдар Қызыл кітапқа енгізген. Олардың ішінде үкі, елік, сұр тырна, қарақұйрық, жылан жегіш, сақалды тұмсық, қызғылт құлын және басқа да сирек кездесетін түрлерді атап өткен жөн.

Алтын-Емел - сүтқоректілердің 70-ке жуық түрі кездесетін жер. Өкінішке орай, олардың кейбіреулері жойылып бара жатқан түрлерге жатады. Мысалы, қызыл сусар, барыс, Тянь-Шань қошқары. Дәл қорық аумағында тау ешкілері, құландар мен қарақұйрықтардың ең көп популяциясы шоғырланған. Мұнда әйгілі Пржевальский жылқысы өсіріледі. Сонымен қатар, саябақта туристер әртүрлі сирек кездесетін артиодактильді жануарларды көре алады. Кекіліктер мен шұғалар тасты ойықтарда кездеседі. Бұл өте қызық тау пейзажын жандандыратын сүйкімді құстар. Құстар ұшуға дағдыланбаған, олар қиын кедергіні жеңу үшін тастан тасқа секіруді жөн көреді. Туристер бұл тіршілік иелерінің өте ұялшақ екенін ескеруі керек. Кішкене шуды естігенде олар жасырынады.

Бұл жерден ең әдемі тау қарлығаштарын кездестіруге болады. Таудың ең биік жерінде Гималай лашыны мекен етеді. Бұл құс әлемдегі ең ірі жыртқыштардың бірі болып саналады. Бұл жер құстарға өте бай, өйткені саябақта шөлді жазықтардан тауға дейін әртүрлі табиғи нысандар бар.

Жыл бойы аймақтың климаты шеткі континенттік, далаға тән, қысы құрғақ, жазы ыстық. Ең көп жауын-шашын сәуір және мамыр айларында түседі. Ыстық мезгілде саяхаттаған кезде, күннен қорғайтын креммен, қалпақпен және кенелерден қорғаныспен жабдықтаған дұрыс. Кез келген маусымда саябақтар аймағында салқын ауа-райы болуы мүмкін, бұл тиісті киімдерді қажет етеді. Құмды Бархан өңірінде қатты жел жиі соғады [8].

Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі «Алтын-Емел» ұлттық табиғи саябағының қалай дамитынын айтты, деп хабарлайды ҚазАқпарат тілшісі. Еуропаның және АҚШ-тың бірқатар жетекші елдерінің танымал шетелдік ұлттық саябақтарға саяхат жасау тәжірибесін ескере отырып, Алматы ұлттық паркттері тобының, оның ішінде «Алтын-Емел» ұлттық саябағының экологиялық туризмін дамыту тұжырымдамалары әзірленді. Ағымдағы жылдың 4 қыркүйегінде «Алтын-Емел» ұлттық паркінде экологиялық туризмді дамыту тұжырымдамасы жұртшылық назарына ұсынылды. Тұжырымдамада экологиялық туризмді кешенді дамыту көзделген, мұнда басты назар маршруттар мен соқпақтарды дамытуға бағытталған».

Ұлттық саябақта экотуризмді дамыту мақсатында қолданыстағы 3 бағытты жабдықтау жоспарлануда. Объектілерді жоспарлау кезінде көші-қон жолдары мен жабайы жануарлардың мекендеу ортасы ескерілді. Тұжырымдамаға сәйкес, туризм нысандары мүмкіндігінше жануарларды алаңдататын факторды тудырмайтындай етіп орналастырылған. Қапшағай су қоймасының жағалауындағы №2 маршрут бойынша тұжырымдамада келушілер ұлттық саябақ туралы барлық қажетті ақпаратты алып, өздері үшін ең жақсы демалыс түрі мен маршрутты таңдай алатын Визит орталығын құру жоспарлануда. «Келуші орталық келесі нысандардан тұрады деп жоспарлануда: қабылдау бөлмесі, кинозал, мәжіліс залы, келушілерге арналған ақпарат үстелі, кітап және кәдесыйлар дүңгіршегі, жергілікті мұражай (экспозиция). Қазір «Алтын-Емел» ұлттық саябағында барлығын қамтитын қоғамдық кеңес құрылуда. Құрылған қоғамдық кеңеспен, бизнес өкілдерімен, қоғам белсенділерімен және басқа да мүдделі тұлғалармен бірлесе отырып, тұжырымдама қабылданып, оның негізінде инвестициялық жобалық ұсыныстар қарастырылады. Визит-орталық құрылысының бюджеті инвестициялық жоба ұсыныстарына сәйкес белгіленеді», - деп атап өтті министрлік [9].

Сонымен қатар, жер телімдерін жалға беру рәсімдерін жеңілдету мақсатында ұзақ мерзімге және қысқа мерзімге пайдалану үшін МҰТП туристік-рекреациялық қызмет жасауға жаңа нормалар бекітті [10].

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда туризмнің белсенді дамуына кедергі келтіретін нормалар әлі де бар. Мысалы, Қазақстан Республикасының Орман кодексіне Мемлекеттік орман қорының жер телімдерін ұзақ мерзімді пайдалану құқығын алу үшін конкурсқа қатысуға тек, Қазақстан Республикасының азаматтары мен заңды тұлғаларының құқығы бар. Осыған байланысты МҰТП аумағында туристік бағыттағы объектілер құрылысына және туристік қызметті дамытуға шетелдік инвесторлар қызығушылық танытпайды. Инвесторлардың төмен қызығушылығы да ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың шалғайлығы, қажетті инфрақұрылымның (кірме жолдар, электр желілері, байланыс, сумен жабдықтау, канализация) жоқтығымен байланысты. Сонымен қатар, соңғы жылдары қолданыстағы заңнамалар жеңілдетуге бағытталған түзетулер енгізілуде. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы инфрақұрылымды дамыту жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру тәртібі белгіленді.

ӘДЕБИЕТ

[1] «Алтын-Емел» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің ресми сайты <https://www.altyn-emel.kz/ru/turizm/informatsiya-o-turizme.html> (қаралу уақыты 03.12.2024).

[2] ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ: Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитеті шығарған: «Алтын-Емел» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің еңбектері

[3] Концепцию развития национального парка Алтын-Эмель https://www.inform.kz/ru/konceptsiyu-razvitiya-nacparka-altyn-emel-prezentovalo-minekologii_a3690884 (қаралу уақыты 03.12.2024).

[4] https://www.inform.kz/ru/kak-budut-razvivat-nacional-nyy-park-altyn-emel_a3697487?utm_campaign=recommendation&utm_source=ainews (қаралу уақыты 03.12.2024).

[5] Ажаев, Г. С. Экологический туризм: учебное пособие / Г.С. Ажаев. – Павлодар: Кереку, 2016. – 108 с.

[6] Боголюбова, С. А. Виды и тенденции развития туризма: учебное пособие для вузов / С. А. Боголюбова. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 231 с.

[7] Ивлиева, О. В. Теория и практика экологического туризма: учебное пособие / О. В. Ивлиева. – Ростов-на-Дону: ЮФУ, 2020. – 86 с.

[8] Малыгина, Н. В. Экологический туризм: учебник / Н. В. Малыгина. – Москва : Прометей, 2019. – 162 с.

[9] Христов, Т. Т. География туризма: учебник для вузов / Т. Т. Христов. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 273 с.

[10] https://www.egfntd.kz/rus/tv/393792.html?sw_gr=-1&sw_str=&sw_sec=24 (қаралу уақыты 23.12.2024).

REFERENCES

[1] «Altyn-Emel» memlekettik ulttyk tabiǵi parkinin resmi sayty <https://www.altyn-emel.kz/ru/turizm/informatsiya-o-turizme.html> (karalu uakyty 03.12.2024). [“Altyn-Emel” State National Natural Park official website <https://www.altyn-emel.kz/ru/turizm/informatsiya-o-turizme.html> (accessed 03.12.2024)].

[2] QAZAQSTAN RESPUBLIKASY AÝYL SHARÝASHYLYǒY MINISTRIGI: Orman sharýashylygy jne janýarlar dyniesi komiteti shygargan: «Altyn-Emel» memlekettik ulttyk tabiǵi parkinin enbekteri. [MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: Published by the Forestry and Wildlife Committee: Works of “Altyn-Emel” State National Natural Park].

[3] Kontseptsiiyu razvitiya natsional'nogo parka Altyn-Emel https://www.inform.kz/ru/konceptsiyu-razvitiya-nacparka-altyn-emel-prezentovalo-minekologii_a3690884 (karalu uakyty 03.12.2024). [Concept of development of Altyn-Emel National Park https://www.inform.kz/ru/konceptsiyu-razvitiya-nacparka-altyn-emel-prezentovalo-minekologii_a3690884 (accessed 03.12.2024)].

[4] https://www.inform.kz/ru/kak-budut-razvivat-nacional-nyy-park-altyn-emel_a3697487?utm_campaign=recommendation&utm_source=ainews (karalu uakyty 03.12.2024). [https://www.inform.kz/ru/kak-budut-razvivat-nacional-nyy-park-altyn-emel_a3697487?utm_campaign=recommendation&utm_source=ainews (accessed 03.12.2024)].

- [5] Azhaev, G. S. *Ekologicheskiy turizm : uchebnoye posobiye* / G. S. Azhaev. – Pavlodar : Kereku, 2016. – 108 s. [Azhaev, G. S. *Ecological tourism: textbook* / G. S. Azhaev. – Pavlodar: Kereku, 2016. – 108 p.].
- [6] Bogolyubova, S. A. *Vidy i tendentsii razvitiya turizma : uchebnoye posobiye dlya vuzov* / S. A. Bogolyubova. – Moskva: Izdatel'stvo Yurayt, 2021. – 231 s. [Bogolyubova, S. A. *Types and trends of tourism development: textbook for universities* / S. A. Bogolyubova. – Moscow: Yurayt Publishing, 2021. – 231 p.].
- [7] Ivlieva, O. V. *Teoriya i praktika ekologicheskogo turizma : uchebnoye posobiye* / O. V. Ivlieva. – Rostov-na-Donu: YUFU, 2020. – 86 s. [Ivlieva, O. V. *Theory and practice of ecological tourism: textbook* / O. V. Ivlieva. – Rostov-on-Don: YUFU, 2020. – 86 p.].
- [8] Malygina, N.V. *Ekologicheskiy turizm : uchebnik* / N. V. Malygina. – Moskva: Prometey, 2019. – 162 s. [Malygina, N. V. *Ecological tourism: textbook* / N. V. Malygina. – Moscow: Prometey, 2019. – 162 p.].
- [9] Khristov, T. T. *Geografiya turizma: uchebnik dlya vuzov* / T. T. Khristov. – Moskva: Izdatel'stvo Yurayt, 2021. – 273 s. [Khristov, T. T. *Geography of tourism: textbook for universities* / T. T. Khristov. – Moscow: Yurayt Publishing, 2021. – 273 p.].
- [10] https://www.egfntd.kz/rus/tv/393792.html?sw_gr=-1&sw_str=&sw_sec=24 (karalu uaktyy 23.12.2024). [https://www.egfntd.kz/rus/tv/393792.html?sw_gr=-1&sw_str=&sw_sec=24 (accessed 23.12.2024)].

Таскалиева Гаухар Болатовна

АНАЛИЗ ТУРИСТСКИХ РЕСУРСНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ И ОСОБЕННОСТЕЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА «АЛТЫН-ЕМЕЛЬ»

Аннотация. Сегодня важную роль играет мировая индустрия туризма и гостеприимства. Государственный национальный природный парк «Алтын-Эмель» является крупнейшим заповедником современного биоразнообразия в Казахстане и настоящим геологическим и палеонтологическим музеем под открытым небом. Уникальность современного ландшафта Алтын-Эмеля, который имеет долгую и сложную геологическую историю, богатство флоры и фауны вызывает большой интерес у туристов. В целях удовлетворения интереса туристов, несмотря на ежегодный рост туристических поездок, экологический туризм в национальном парке поднимает ряд вопросов, связанных с отсутствием элементарных условий для отдыха и необходимой инфраструктуры.

Ключевые слова: национальный парк; туристские возможности; туристские достопримечательности; «Алтын-Эмель»; туристские маршруты; биоразнообразие.

Taskalieva Gaukhar Bolatovna

ANALYSIS OF TOURIST RESOURCE OPPORTUNITIES AND FEATURES OF THE ALTYN-EMEL NATIONAL PARK

Annotation. Today, the global tourism and hospitality industry plays an important role. The State National Natural Park "Altyn-Emel" is the largest reserve of modern biodiversity in Kazakhstan and a real open-air geological and palaeontological museum. The uniqueness of the modern landscape of Altyn-Emel, which has a long and complex geological history, the richness of flora and fauna is of great interest to

tourists. In order to satisfy the interest of tourists, despite the annual growth of tourist trips, environmental tourism in the national park raises a number of issues related to the lack of basic conditions for recreation and the necessary infrastructure.

Key words: national parks; tourist opportunities; tourist attractions; "Altyn-Emel"; tourist routes; biodiversity.